

Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій виявило ще ряд серйозних проблем, пов'язаних з можливим запровадженням "Основ християнської етики". Нам стало зрозуміло, що у багатоконфесійному суспільстві реалізація такого проекту не обійдеться без боротьби за конфесійний колорит у викладанні цього предмету та без вимог запровадити предмети, які базуються на етичних нормах напрацьованих у рамках інших релігійних доктрин. Виявилися й інші серйозні перестороги на шляху запровадження "Основ християнської етики", які і по-сьогодні не зняті.

Очевидно саме тому все більшою мірою в релігійному середовищі міцніє думка щодо непродуктивності роботи, спрямованої на запровадження "Основ християнської етики". Більшість церков схилиються сьогодні до ідеї утворення під їхнім патронатом мережі загальноосвітніх шкіл, в яких згадані вище проблеми знімаються самі по собі. Напрацювання ж у галузі християнської етики могли б органічно доповнити ряд гуманітарних дисциплін світських загальноосвітніх шкіл.

Не менше дискусій викликає і проблема зближення світської та релігійної освіти. Різні церкви по різному ставляться до цього, однак їй складові вимагають відповіді на ряд серйозних питань. Чому так слабо розвивається співпраця між світськими і духовними навчальними закладами? Чому по сьогодні у світських вузах України не запроваджено як державну дисципліну "Богослів'я"? Чому відсутні механізми державної акредитації духовних навчальних закладів, які цього бажають? Чому ми не рухаємося у напрямку нострифікації дипломів світських і духовних навчальних закладів, навіть якщо до цього є палке бажання сторін? Ці та інші питання, що вже назріли у суспільстві, вимагають відповіді. Те ж саме стосується і проблем пастирської діяльності в армії та інших силових структурах, до яких ще навіть не знайдено відповідних підходів.

Можна було б і далі перераховувати різні за складністю питання, що можуть бути розв'язані лише завдяки удосконаленню Закону. Однак нами у даному випадку підняті лише деякі проблеми, що пов'язані із законодавчим забезпеченням життя релігійних організацій і, навіть вони переконують у тому, що Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" потребує удосконалення, так само як і ряд інших законів, які безпосередньо впливають на життєдіяльність Церкви та суспільно-церковні стосунки.

В.Климов* (Київ, Україна)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАСАД ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА СТОСОВНО СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НОВОГО МІСЦЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Більш ніж десятилітнє співіснування Української держави і Церкви за якісно нових умов, що склалися на пострадянському просторі разом з утворенням незалежної України, функціонування впродовж цього періоду державно-церковних відносин дають досить надійні підстави для наукового аналізу, узагальнень і висновків стосовно результатів реалізації в цих умовах державної політики щодо релігії, церкви і релігійних організацій, забезпечення в Україні права кожного на свободу світогляду і віросповідання.

Зазначений період часу був достатньо тривалим, щоб сама дійсність переконала навіть скептично настроєних представників сторін державно-церковних відносин чи тих, хто від початку ставився до релігійно-церковного фактора вельми прагматично, спекулятивно, у тому, що відносини між молодого Українською державою, яка задекларувала ставлення до релігії, церкви, віруючих на якісно відмінній ідеологічній основі і принципах, - з одного боку, та релігійною спільнотою, яку складають на сьогодні понад 26 тис. релігійних організацій 105 церков, конфесій, напрямів та течій, - з іншого, є досить вагомою складовою суспільних відносин в Україні, яка прагне стати демократичною,

* Старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

соціальною, правовою державою; мають вельми значимий вплив на стабільність українського суспільства в цілому, на міжнародний імідж України і вимагають самої ретельної, повсякденної і дієвої уваги з боку держави, релігійних організацій та віруючих.

За оцінкою як вітчизняних, так і зарубіжних експертів, чинне законодавство в Україні стосовно свободи совісті та релігійних організацій – одне з найдемократичніших і найліберальніших в Європі. Ретельний аналіз його змісту, зокрема, експертами авторитетних європейських органів і організацій засвідчив в цілому відповідність норм, зокрема Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”, міжнародним правовим актам, загальнолюдським принципам та стандартам і, найголовніше, інтересам й потребам вітчизняного віруючого і невіруючого соціуму.

З цієї точки зору правовий статус церков та релігійних організацій і його реалізація на практиці є відображенням нового місця релігій в українському суспільстві.

Разом з тим, очевидним є те, що правові приписи – ще не гарантія забезпечення прав і свобод. Чимало правових норм названого вище Закону практично в такій же редакції діяли і в Радянській Україні, проте їх наявність не була перешкодою на місцях в обмеженні під тим чи іншим приводом прав, інтересів, діяльності окремих релігійних громад, віруючих певних конфесій, священно- і церковнослужителів, духовних навчальних закладів, монастирів тощо.

У державі й суспільстві існувало (і не лише в Україні радянського періоду) неспівпадання правових приписів щодо віруючих, церкви та релігійних організацій – з одного боку, їх практичним застосуванням – з іншого.

Сьогодні, оскільки релігія, Церква, релігійні організації в Українській державі, в українському суспільстві посіли якісно нове місце, їх правовий статус мусить бути також якісно новим, кардинально відмінним від того, коли ці інституції існували як ледь терпимі, приречені на адміністративне, юридичне й ідеологічне витіснення, правові обмеження і заборони.

Якісна новизна місця релігійних інституцій полягає в тому, що вони набули статусу справді самостійних, самодостатніх, незалежних від світських інститутів (державних, політичних, громадських) утворень, із своїм відмінним від світського світобаченням і світосприйманням; із своєю структурою, ієрархією, органами управління, засобами інформації, власністю, притаманними тільки їм способами і формами релігійного спілкування з одно- та іновірцями, поширенням свого впливу тощо. За нових умов у релігійних інституціях з’явилися важелі утвердження свого правового статусу в державі і суспільстві, подальшого забезпечення його повноти; впливу в своїх інтересах на державні чинники, контролю за порушеннями прав й інтересів релігійних організацій та окремих віруючих. Вони виробили ефективні, суспільно резонансні форми реагування на такі порушення тощо. Перехід України до якісно нового стану відкритості українського суспільства, плюралізму, до обміну інформацією з іншими країнами створили умови для порівняльного аналізу законодавчої бази близького і далекого зарубіжжя, критичного корегування власного законодавства. З’явилися сприятливі для церкви, релігійних організацій можливості (у тому числі юридичні) для розширення і активізації духовної (релігійної) освіти, інформування громадськості, і не тільки релігійно орієнтованої, публічного роз’яснення своїх позицій, у тому числі через засоби масової інформації. З’явилися також можливості для повернення значної частини колишньої церковної власності; з’явилися умови для проведення соціальної роботи, милосердя, зокрема на тих об’єктах, доступ до яких раніше релігійним організаціям був закритий.

Тенденції нинішньої трансформації правових засад національного законодавства, засвідчують його цивілізований рух у напрямі правового закріплення такого новітнього статусу Церкви, релігійних організацій, а також віруючого як громадянина і члена суспільства. Законодавчі і нормативні акти одинадцятирічного періоду незалежності України показують, що таке юридичне закріплення місця релігійних інституцій здійснюється і, судячи із змісту проектів відповідних законів, буде здійснюватися, відображаючи нове розуміння українським суспільством повноти забезпечення прав, свобод й інтересів громадян, організацій та асоціацій. Принципова новизна ситуації полягає в тому, що права, свободи й інтереси сьогодні не лише декларуються, але й гарантуються та,

значною мірою, забезпечуються; в державі і суспільстві вже є авторитетні інституції, здатні контролювати відповідність проголошених правових норм повсякденним реаліям. Постійний контроль цих питань здійснюють також через своїх спостережників та експертів міжнародні, зокрема європейські організації, членом яких Україна є чи планує стати.

Формальні можливості, зокрема з розширення мережі релігійних організацій, їх об'єднань, місій, духовних (релігійних) навчальних закладів, заснування нових монастирів, релігійних періодичних видань, набувати чи розширювати церковну власність, організувати громаду будь-якого віровчення, що не суперечить чинному закону, тощо, - існували й раніше. Але тільки тепер вони можуть реалізовуватися фактично і майже без перешкод. В контексті побудови правової держави разом з подоланням негативних наслідків державної політики минулих часів щодо релігії та церкви зняття Українською державою заборон (адміністративних, ідеологічних, правових), що явно чи латентно діяли при вирішенні питань стосовно свободи совісті та релігійних організацій, дозволило перевести теоретичні правові постулати у фактично виконувани, що реально забезпечують свободу совісті і діяльність релігійних організацій.

Вагомими факторами зайняття церквою та релігійними організаціями належного їм місця в українському суспільстві і, відповідно, правового закріплення цього місця в чинному законодавстві стали, на нашу думку, не лише кардинальні зміни в суспільно-політичному статусі країни, не лише глибинна зміна політичних та ідеологічних орієнтирів, але й стрибкоподібний ріст в Україні, особливо в перші роки незалежності, кількості віруючих, релігійних громад, релігійних організацій, значний ріст питомої ваги віруючих (чи таких, що себе вважають віруючими) серед всього населення, в довір'ї значної частини населення, як показують результати соціологічних досліджень) інституту церкви на тлі негативних оцінок державним та політичним та іншим орудникам, а також істотна трансформація оприлюдненої громадської думки на користь релігії, релігійних цінностей, існування релігійних організацій у дійсно правовому полі. Немаловажним чинником, що сприяв зайняттю церквою та релігійними організаціями якісно нового місця у державі і суспільстві, істотно вплинув на громадську думку стосовно інституту Церкви, стала реальна практика Української держави у цій сфері, налагодження постійного діалогу з церквами, релігійними організаціями, здійснення практичних кроків, що справді демонструють нову державну політику щодо релігії та церкви.

Цілий ряд базово-інформативних джерел, існуючих на сьогодні в Україні, дозволяють вичленити найбільш значимі тенденції в сучасній трансформації правових засад вітчизняного законодавства щодо свободи совісті та інституту церкви. Серед таких джерел:

- законопроекти останнього часу, що представлялися суб'єктами законодавчої ініціативи для повної чи часткової зміни чинного законодавства у цій сфері (зокрема, проекти, що подавалися до парламенту Кабінетом Міністрів України і були підготовлені у Держкомрелігій України, а також групами чи окремими народними депутатами України);

- нормативні акти, прийняті останнім часом з актуальних питань вдосконалення державно-церковних відносин, їх подальшої оптимізації;

- узагальнені пропозиції на зміни і доповнення чинного Закону України, що готувалися робочою групою представників релігійних організацій за дорученням Всеукраїнської Ради церков та релігійних організацій;

- проекти чи окремі пропозиції на зміну Закону України, підготовлені робочими групами конкретних конфесій, що офіційно діють в Україні.

Концептуальний аналіз останнього проекту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", підготовленого фахівцями Держкомрелігій України, завдяки тому, що він побудований за принципом критичного врахування в нормах законопроекту щоденної практики взаємодії Комітету з релігійними організаціями, віруючими, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також врахування звернень, пропозицій, заяв, скарг юридичних та фізичних осіб з питань свободи совісті та діяльності релігійних організацій, дає можливість відслідкувати, які саме положення названого Закону найчастіше викликали обґрунтовані потреби перегляду, корегування, поглиблення, доповнення чи й взагалі вилучення.

Як показує вже назва проекту, він бере за основу чинний Закон України, більш чи

менш ґрунтовно змінюючи, доповнюючи його з врахуванням нинішньої вітчизняної та зарубіжної практики правового регулювання державно-церковних відносин, забезпечення фундаментальних прав людини на свободу совісті, захисту прав й інтересів релігійних громад. Зміни, доповнення внесені по 28 статтях з наявних 33 зазначеного Закону. При всьому тому, що значна частина цих змін, доповнень носить уточнюючий чи конкретизуючий характер, спричинена потребами привести діючий Закон у відповідність до положень Конституції України, інших законодавчих актів, що прийняті в останні роки, цілий ряд правових норм принципового характеру потребують все ж парламентського затвердження.

Аналіз показує, що найбільш проблемними питаннями чинного законодавства про свободу совісті і релігійні організації залишаються групи питань, пов'язані з:

- подальшим уточненням статусу об'єднання релігійних організацій як поширеної на сьогодні форми існування релігійних організацій;

- визначенням найбільш оптимальних для нинішніх умов параметрів релігійної громади (мінімальної чисельності для реєстрації статуту; підпорядкованість, зокрема релігійному центру, що знаходиться за кордоном; порядок виходу з такої підпорядкованості, умови діяльності при відсутності зареєстрованого статуту тощо), а також визначенням правових способів утворення громади та ін.;

- реєстрацією статуту (положення) релігійної організації;

- регламентацією майнового становища релігійних організацій, реалізацією їх права власності на культові будівлі, споруди, інше майно тощо;

- унормуванням відносин школи і церкви в умовах відокремлення школи від церкви та світського характеру школи, наслідками визнання (невизнання) на загальнодержавному рівні теологічних дисциплін тощо;

- правовим регулюванням міжцерковних, міжконфесійних відносин, запобіганням виникненню конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті, утвердженням релігійної толерантності;

- виробленням надійного правового механізму оптимізації державно-церковних відносин;

- подальшим правовим врегулюванням міжнародних зв'язків та контактів релігійних організацій, віруючих та ін.

Зрозуміло, що сучасна трансформація правових засад національного законодавства стосовно релігії, церкви та віруючих, її домінуючі тенденції спричинені трансформаціями самого суспільства, громадської думки, неурядових, релігійних організацій, їх готовністю сприйняти і прийняти нові реалії, світовий досвід послідовного забезпечення прав людини, як віручої, так і невіручої; правову, справді демократичну регламентацію діяльності релігійних організацій, реалізації релігійної свободи в умовах етно- і поліконфесійності, наявності релігійної більшості і меншості, традиційних і новітніх конфесій, триваючої напруги між окремими церквами, спробами окремих сил політизувати релігійні організації тощо. Ще одним дієвим фактором, що, на нашу думку, стимулює зміни у вітчизняному законодавстві у бік загальноприйнятих у світі цивілізованих норм, є прагнення України стати членом авторитетних міжнародних організацій (світових і європейських), а також постійна увага зарубіжних правозахисних організацій та органів до релігійної ситуації в нашій країні.

У цьому аспекті зазначені вище групи проблемних питань відображають не лише актуальність, невирішеність цілого ряду проблем, зокрема, – від визначення оптимальної чисельності релігійної громади при реєстрації статуту до забезпечення правових умов її спілкування із закордонними одновірцями, але й готовність більшості суспільства до законодавчого закріплення принципово нових для цього суспільства регулятивних норм, а також до продуктивного вирішення існуючих проблем релігійних організацій та віруючих у широкому діапазоні можливостей ідеологічно і світоглядно неупередженої, демократичної, правової держави.

Зміст акцентованих у проекті Закону України змін та доповнень, зміст інших законодачо-нормативних актів, вітчизняна практика реалізації існуючої нормативно-правової бази в названій галузі дозволяють виділити основні тенденції, властиві

сьогодняшній трансформації правових норм вітчизняного законодавства стосовно релігії, церкви та віруючих. Це, перш за все:

- більша зорієнтованість вітчизняного законодавця на застосування у національному законотворенні стосовно релігії, церкви та віруючих положень діючих на сьогодні міжнародних правових актів (конвенцій, рекомендацій, угод тощо), зарубіжного досвіду з метою повнішого забезпечення прав й інтересів віруючої людини, релігійних організацій в Україні;

- звуження до оптимальної регулятивно-правової ролі держави у сфері, що охоплює питання свободи совісті та релігійні організації, мінімізація і виключення втручання держави у внутрішньоцерковні питання, недопущення контролю держави за діяльністю релігійних організацій;

- послідовне правове забезпечення статусів держави і церкви, релігійних організацій як рівноправних суб'єктів державно-церковних відносин;

- актуалізація правового регулювання навіть найбільш проблемних, болючих питань в сфері свободи совісті, діяльності релігійних організацій, вирішення яких десятиліттями відкладалось;

- більш адекватне реагування вітчизняного законодавця на зміни в релігійному середовищі, державно-церковних відносинах, в міжнародному праві та практиці його реалізації;

- законодавче блокування нормативно-правових ініціатив, що можуть порушити рівність церков, релігійних організацій чи конфесій перед законом, або права громадян різних віросповідань на свободу совісті;

- вилучення з чинного законодавства, нормативної бази щодо релігійної сфери положень, що не відповідають нинішнім концептуальним засадам ставлення держави до інституту церкви та віруючих, і залишились від періоду домінування в державі ідеології безальтернативного безрелігійного світогляду;

- демократизація розробки законопроектів стосовно свободи совісті та релігійних організацій (розгляд альтернативних законопроектів, врахування пропозицій власне релігійних організацій, місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, громадськості, засобів масової інформації, оприлюднення проектів законів та ін.).

Серед перелічених тенденцій особливо продуктивною і органічною як для суспільства, що обрало нові, кардинально відмінні від попередніх політичні, економічні, соціальні, духовні цінності, є, на нашу думку, зорієнтованість українського законодавця на поєднання досвіду України в правовому врегулюванні питань свободи совісті та релігії, державно-церковних відносин з правовими напрацюваннями у цій сфері, накопичених демократичними суспільствами світу і закріпленими як колективний досвід у нині чинних міжнародних правових актах (конвенціях, резолюціях, рекомендаціях, угодах, положеннях тощо).

Вітчизняний законодавець, беручи до уваги міжнародні правові норми, почав більш тонко відчувати необхідність мінімізації правових обмежень, заборон у такій надзвичайно чутливій області, як духовна і, особливо, релігійна, зводячи ці обмеження, на відміну від минулих підходів, до загальноприйнятих – обмежень в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я, моральності, захисту прав й інтересів інших людей. Поступово приходить усвідомлення, що обмеження прав людини, як зазначав свого часу Європейський Суд з прав людини, має бути мотивованим “нагальною суспільною потребою”, “бути пропорційним тим законним цілям, які при цьому переслідуються” [Див.: *Релігія і зміни в Центральній та Східній Європі. Рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи 1556 (2002)*. // *Людина і світ*. – 2002, №5. – С.41]. Не можна не брати до уваги й розширення можливостей міжнародного співтовариства для прямого чи опосередкованого контролю щодо дотримання в Україні норм міжнародних актів стосовно свободи совісті та релігійних організацій, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Логічно співзвучно із зазначеною тенденцією проявляється в ході трансформації правових норм вітчизняного законодавства стосовно релігії, церкви та віруючих й інша тенденція - звуження до оптимальної регулятивно-правової ролі держави у цій сфері, обмеження втручання держави у внутрішньоцерковні питання (церковну організацію,

догматику, канонічне право), недопущення контролю держави за діяльністю релігійних організацій. На правові непослідовності, помилки, перекоси в цих питаннях, як показує практика більш ніж десятилітнього функціонування інституту Церкви в незалежній Україні, віруючі, релігійні організації особливо гостро реагують.

Іншою, не менш важливою тенденцією нинішньої трансформації правових норм вітчизняного законодавства стосовно релігії, церкви та віруючих є прагнення вітчизняного законодавця здійснювати правове врегулювання значного масиву проблемних, болючих питань у сфері свободи совісті, діяльності релігійних організацій, вирішення яких десятиліттями відкладалось. До таких проблем слід віднести вироблення узагальнюючого документу (концепції), затвердженого на високому рівні, який би комплексно окреслював якісно нову позицію держави щодо релігії, релігійних організацій, віруючих, розкривав особливості державної політики щодо цих інститутів на сучасному етапі історії, зокрема щодо остаточного подолання негативних наслідків політики колишнього СРСР по відношенню до релігії, церков та релігійних організацій, подавав основні напрями вдосконалення державно-церковних відносин, зокрема в сфері поліпшення законодавчої та нормативної бази, пропонував би надійний і продуктивний механізм запобігання міжконфесійним конфліктам, окреслював державне бачення проблеми релігійно-церковного і національного тощо. Відсутність такого синтезуючого документу створює ґрунт для різного роду суб'єктивних, перекошених оцінок нинішньої державно-церковної політики, сприяє побутуванню думок про її невизначеність, непрозорість, її підміну ситуативним реагуванням у політичних цілях тощо.

Держава також з увагою ставиться до позитивної динаміки зростання релігійних організацій (станом на 1 січня 2002 р. кількість досягла 25 942), але при цьому не зазнаючи партійного тиску з метою корегування державними засобами цієї кількості у бік зменшення, на рівні законодавчих органів, органів виконавчої влади. Вона бере до відома дану динаміку, як даність і відображення факту безперешкодної у правовову чи адміністративному відношенні реалізації права на створення релігійних організацій чи об'єднань. Супутним цьому реагуванню нинішньої держави стає усвідомлення, що така динаміка так чи інакше має бути врахована державою в плані створення визначених законом умов для нормального функціонування зростаючої кількості релігійних організацій. Звідси – численні факти сприяння держави у відтворенні, реконструкції, реставрації, впорядкуванні культових будівель, приміщень, де раніше проводилися богослужіння; передачі споруд, що раніше належали монастирям; усунення перешкод для передачі церковного майна, релігійної атрибутики тощо.

Інший аспект цієї ж проблеми адекватності реагування держави. Якщо в перші роки незалежності України в силу зрозумілих прагнень якомога швидше відобразити і закріпити нові реалії української держави і суспільства через тотальний і кардинальний (в ряді випадків – навіть незалежно від доцільності) перегляд законодавчої бази з'являлося чимало регулятивних, розпорядчих документів, що досить суб'єктивно, емоційно, однобоко, без належного знання особливостей релігійної сфери оцінювали ситуацію і скеровували до вжиття таких же неадекватних реальній ситуації заходів чи дій, то на сьогодні новим нормативно-правовим, законодавчим актам стосовно проблем свободи совісті, державно-церковних відносин притаманні помітна зваженість, глибина розуміння специфіки і особливостей релігійної обстановки, врахування всього спектру можливих наслідків застосування нових нормативних чи законодавчих положень, опрацьованість шляхів їх реалізації, зрештою – ретельний вибір форм і методів державного реагування на подібні зміни.

З цією тенденцією логічно пов'язана інша, властива сьогоднішнім трансформаціям вітчизняного законодавства у цій сфері - законодавче блокування законодавчих ініціатив, що можуть порушити існуючу (хоч і відносно) паритетність у релігійно-церковному соціумі; рівність церков, релігійних організацій чи конфесій перед законом, права громадян різних віросповідань на свободу совісті. Не секрет, що рішуча зміна політичних, економічних, духовних орієнтирів Україною на початку 90-х років створила у цей період у деяких релігійних організацій та у тісно зв'язаних з ними політичних груп українського істеблїшменту ілюзію безмежного, всупереч інтересам інших, розширення можливостей релігії і церкви в державі і суспільстві, подібних країнам з виразно присутніми

клерикальними тенденціями. Відображенням цих настроїв стала апеляція до Бога в преамбулі чинної Конституції України, що, на нашу думку, неприпустимо для Основного Закону світської держави; непоодинокі спроби лобювання законодавчого закріплення інтересів конкретних конфесій під приводами “національної”, “традиційної”, “найчисельнішої”, “єдино канонічної” тощо.

Треба віддати належне Україні: не зважаючи на неодноразові спроби як світських, так і церковних орудників, не пройшли й пропозиції закріпити у вітчизняному законодавстві положення, що в тому чи іншому вигляді обмежували б права й інтереси новітніх релігійних організацій і могли порушити принцип рівності релігійних організацій перед законом.

Саме внаслідок таких підходів вітчизняне законодавство на сучасному етапі формується як послідовно демократичне. Для сучасної трансформації змісту і регулятивної спрямованості законодавчих та нормативно-правових актів стосовно свободи совісті, релігійних організацій в Україні характерна також тенденція вилучення із чинного законодавства, нормативної бази щодо цієї сфери положень, що не відповідають нинішнім концептуальним засадам ставлення держави до інституту церкви та віруючих, і залишились від періоду домінування в державі ідеології безальтернативного безрелігійного світогляду. Позитивні результати в роботі з приведення чинного законодавства, нормативної бази до послідовно демократичної моделі наочно видно на змісті перспективного плану невідкладних заходів щодо остаточного подолання в Україні негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР по відношенню до релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій. Основний обсяг запропонованих заходів стосується не стільки перегляду чи подальшого вдосконалення законодавчих чи нормативних актів (тут основні, принципово важливі на сьогоднішній день проблеми в основному врегульовано), скільки питань їх послідовної практичної реалізації – повернення незаконно вилучених культових об’єктів, майна, церковної атрибутики, впорядкування релігійних пам’яток тощо.

До безумовно позитивних тенденцій у трансформації вітчизняного законодавства в галузі свободи совісті, діяльності релігійних організацій, державно-церковних відносин слід віднести очевидну тенденцію до демократизації процедури розробки законопроектів стосовно цих проблем. Аргументами на користь цього твердження є: практика висунення і розгляду альтернативних законопроектів, якими пропонується врегульовувати цю складну сферу; врахування пропозицій власне релігійних організацій, чого досі практично не робилося; взяття до уваги пропозицій місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування, яким на місцях доводиться здійснювати реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій чи брати до відома утворення і дію релігійних громад без реєстрації статуту (положення); врахування при розробці законопроектів позиції громадськості, засобів масової інформації; практика оприлюднення проектів законів та ін.

Зазначені тенденції в практиці сьогоденного правового нормотворення, застосування принципів демократизму, рівності в Україні проявляються по-різному, проте, що особливо важливо, здійснюються в умовах:

по-перше, відсутності державних ідеологічних установок чи приписів, що суперечили б принципам свободи совісті, вільному вибору особи сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність [Конституція України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.- Ст.35].

по-друге, міцніючої впевненості українського соціуму в продуктивності розв’язання суспільно значущих проблем, навіть у такій складній сфері, як релігійна, виключно правовими засобами.

Таким чином, аналіз основних тенденцій нинішніх трансформацій правових засад вітчизняного законодавства стосовно свободи совісті та релігійних організацій виявляє прагнення Української держави об’єктивно сприймати нове місце релігії та церкви в українському соціумі і на цій основі розвивати чи вдосконалювати державно-церковні відносини, реалізуючи таким чином задекларований курс на побудову демократичної, правової держави.